

Krčmár, upír, parazit. Premeny obrazu Žida v tvorbe Františka Švantnera zo štyridsiatych rokov 20. storočia

Miloslav Szabó

SZABÓ, M.: Innkeeper, Vampire, Parasite. The Transformations of the Image of a Jew in the 1940s Works of František Švantner
SLOVENSKÁ LITERATÚRA 67, 2020, No. 4, p. 331 – 344
DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2020.67.4.3>

Key words: 1940s Slovak literature, literary image of a Jew, František Švantner, the parasite motif, literary antisemitism, literary allosemitism

The goal of the paper is to stimulate discussion about literary antisemitism in modern Slovak literature exemplified by one of its most notable writers, František Švantner (1912 – 1950). In line with the research trends in the Czech and German contexts, it draws attention to interconnections between literature and other discourses at that time, and the ambivalent nature of depicting Jews in literature, where negative stereotypes are combined with seemingly positive ones (literary „allosemitism“). The analysis of two selected novels and one novella reveals a modernized stereotype of the „Jewish usurer“, which was present in Slovak literature from the early 19th century. Under the influence of the racist discourse the usurer stereotype was transformed into the parasite stereotype using the symbol of blood as the central metaphor. In the novel *Nevesta hôľ / The Bride of the Ridge* Švantner suggests the variant of vampirism, which is further developed in the novel *Život bez konca / Life without an End* in the sense of „racial impregnation“, i.e. infection and contagion. In the novella *Sedliak / The Peasant* thematizing his personal experience with persecution of Jews during the World War II, the ambivalent nature of literary antisemitism is referred to by questioning the victim status of the literary character, who he again portrayed by conforming to the parasite stereotype.

Kľúčové slová: slovenská literatúra štyridsiatych rokov 20. storočia, literárny obraz Žida, František Švantner, motív parazita, literárny antisemitizmus, literárny alosemitizmus

Problematika zobrazovania Židov v slovenskej literatúre nebola v minulosti predmetom systematického literárnohistorického výskumu.¹ Keďže literárny obraz Židov bol zväčša negatívny, predpokladalo sa, viac-menej intuitívne a len zriedka explicitne, že v dielach autorov ako Svetozár Hurban Vajanský (1847 – 1916) či Martin Rázus (1888 – 1937) ide o prejavy literárneho antisemitizmu. Chýbajúca diskusia o fenoméne antisemitizmu v spoločenských a humanitných vedách pred rokom 1989 (a vlastne ešte dlho po ňom) znemožňovala – spolu s „bázňou“ pred zväčša kanonizovanými autormi – kritickú analýzu relevantných literárnych diel aj v prípadoch, keď jestvujúce interpretácie evidovali aspekty negatívneho zobrazovania židovských postáv. Fakt príslušnosti daných autorov do kánonu národnej literatúry a neexistujúca tradícia výskumu literárneho antisemitizmu však nepredstavujú slovenské špecifikum, ako to potvrdzuje pohľad do českého prostredia, kde sa zásadnejšia diskusia o fenoméne literárneho antisemitizmu v českej literatúre 19. a začiatku 20. storočia rozprúdila tiež až v uplynulých rokoch, pričom vedeckú obec do veľkej miery polarizovala.² Ako to už býva, kontroverzia zatlačila do úzadia práve inovatívne príspevky, usilujúce o precíznejšie používanie analytických kategórií. V kontexte debaty o Janovi Nerudovi (1834 – 1891) sa to týka predovšetkým štúdie Mareka Nekulu, ktorý skúma prejav literárneho antisemitizmu metódami nového historizmu – Nerudovo literárne dielo interpretuje v kontexte širšieho dobového diskurzu, ktorý na dielo nielen vplýva, ale je ním zároveň aj spoluvytváraný.³ Tento prístup rozvinuli v roku 2017 Lukáš Borovička a Vít Strobach v štúdiu o antisemitských reprezentáciách v diele Františka Sokola-Tůmy (1855 – 1925), v ktorej odmietajú redukovat’ (literárny) antisemitizmus na negatívny obraz Žida a analyzujú ho v rozličných diskurzívnych kontextoch, východiskovo odkazujúc na názorovú pozíciu českého literárneho teoretika a bádateľa v oblasti židovských štúdií Jiřího Holého.⁴

Literárny antisemitizmus alebo alosemitizmus?

L. Borovička a V. Strobach sa odvolávajú medzi inými prístupmi aj na koncepciu literárnej historičky Mony Körte, ktorá odmieta široký pojem literárneho antisemitizmu na úkor autonómneho literárneho diela. Podľa nej „antisemitský“

1 Je príznačné, že prvá tematická monografia bola publikovaná iba pred niekoľkými rokmi. JAKUBÍK, Henrich: *My & Oni. Fenomén židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2012.

2 FRANKL, Michal – TOMAN, Jindřich (eds.): *Jan Neruda a Židé. Texty a kontexty*. Praha : Akropolis, 2012; HAMAN, Aleš: *Tři stálice moderní české prózy: Neruda, Čapek, Kundera*. Praha : Karolinum, 2014, s. 159 – 162; MAREŠ, Jan – RANDÁK, Jan: *Nenávist není řešení – Jan Neruda, antisemitismus a Židé*. In: *Česká literatura*, roč. 51, 2013, č. 5, s. 769 – 782.

3 NEKULA, Marek: *Obraz Židů v Nerudových Povídkách malostranských a protizidovský diskurz*. In: Frankl – Toman, c. d., s. 72.

4 BOROVIČKA, Lukáš – STROBACH, Vít: *Jak na (literární) antisemitismus? Modelová studie: antisemitské reprezentace u Františka Sokola-Tůmy*. In: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 12, 2017, č. 1, s. 43 – 77.

literárny text nedokáže „podchycené stereotypy a ideové shluky nechat rozplynúť ve hře poetické reflexe, nebo je alespoň nechat otevřené“.⁵ L. Borovička a V. Strobach sa vzhľadom na predmet svojho výskumu nestotožňujú s primátom estetickej funkcie literárneho textu, keďže tá bola u autorov typu F. Sokola-Tůmu podriadená iným funkciám „v rámci směřování k určité mobilizaci čtenářstva v duchu (zde antisemitské) ideologie“.⁶ Tento problém je však pre pojem literárneho antisemitizmu zásadný, pretože jednotlivé „modelové“ štúdie presahuje. Formuloval ho už Martin Gubser vo svojom často citovanom zozname „indikátorov“ literárneho antisemitizmu.⁷ Jedným z nich je chýbajúca deliaca čiara medzi literárnymi tendenciami, ktoré antisemitizmus „odhaľujú“ (*Aufzeigen*) a tými, ktoré ho naopak „vykazujú“ (*Aufweisen*).⁸ Skutočná výzva literárneho antisemitizmu tak nespočíva vo výklade pamfletov skrývajúcich sa za ideologické fikcie, pre ktoré je poetika druhoradá, ale spája sa predovšetkým s interpretáciou esteticky náročných a mnohvrstevných textov.

Špecifická problematika výskumu literárneho antisemitizmu sa prejavuje najmä v dielach, ktoré vznikli po druhej svetovej vojne, teda s vedomím o holokauste. Práve tie sa dostali v uplynulých dvoch desaťročiach do popredia výskumu nemeckého literárneho antisemitizmu. Nejde v nich už len o spomenuté statické Gubserove „indikátory“ literárneho antisemitizmu, ale o dynamické procesy a charakter produkcie odlišnosti (*othering*). Literárny text nie je antisemitický hneď, ako signalizuje istý *odstup*, ale až potom, keď projektuje bytostnú *rozdielnosť*: „Zrkadlové obrazy vlastných stereotypov sa projektujú buď ako obrazy cudzieho (odstup) alebo odlišného (rozdielnosť). Blízkosť v optimálnom prípade obrazy cudzieho rozpustí, resp. zbaví ich hrozby. Ide o typický naratívny vzorec interkultúrnej literatúry. Naproti tomu, ak majú obrazy druhého trvalo slúžiť produkcii vlastnej identity, ako v prípade nacionálneho antisemitizmu, blízkosť vedie k ohrozeniu a produkuje eliminačné fantázie.“⁹

Najnovší výskum nemeckého literárneho antisemitizmu kladie dôraz nielen na nevyrovnanosť tendencií odhaľovania a vykazovania protizhidorových obrazov a sémantik, respektíve na dynamickosť produkcie odlišnosti, ale najmä na premenlivosť a virtuálnu povahu protizhidorových literárnych stereotypov a stigiem. Tento jav úzko súvisí s istou komplementárnosťou, ale aj napätím medzi antisemitizmom a (často povrchným) filosemitizmom, ktorým sa z pochopiteľných príčin vyznačovala nielen nemecká literatúra po roku 1945. Britský sociológ Zygmunt Bauman (1925 – 2017) na označenie týchto súvislostí odporúča používať pojem alosemitizmus, pôvodne sformulovaný poľským literárnym kritikom Arturom Sandauerom (1913 – 1989), definovaný ako „prax vyčleňovania Židov ako

5 Cit. podľa tamže, s. 49.

6 Tamže, s. 49 – 50.

7 GUBSER, Martin: *Literarischer Antisemitismus. Untersuchungen zu Gustav Freytag und anderen bürgerlichen Schriftstellern des 19. Jahrhunderts*. Göttingen : Wallstein, 1998.

8 Ide o také príznaky ako vyhotrotený čierno-biely konflikt medzi „my“ a „oni“ a stigmatizovanie literárnych postáv pomocou viacúrovňovo poňatých stereotypov (telesných – „židovský nos“; jazykových – „židovská“ reč, tzv. maušľovanie; sociálno-ekonomických – „židovský úžerník“; ideologických – „židobolševik“ a pod.). Blížšie Gubser, c. d., s. 309 – 310.

9 BOGDAL, Klaus-Michael: *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz. Perspektiven der Forschung*. In: BOGDAL, Klaus-Michael – HOLZ, Klaus – LORENZ, Matthias N. (eds.): *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz*. Stuttgart : J. B. Metzler, 2007, s. 8.

334 radikálne odlišných od všetkých ostatných ľudí“¹⁰ pričom táto prax popri antisemitizme paradoxne zahŕňa aj filosemitizmus. Novší literárnohistorický výskum odmieta používať pojem alosemitizmu izolovane, pretože literárne obrazy a stereotypy sa nemenia zo dňa na deň spolu so zmenou politických pomerov. Alosemitizmus má preto vyjadrovať práve paradox, že zdanlivo nové zobrazovanie Židov (najmä v nemeckej literatúre po roku 1945) v skutočnosti často len prekrývalo staré stereotypy, pre ktoré sa v minulých desaťročiach používalo pomenovanie literárny antisemitizmus. Analýza týchto nezriedka rafinovaných syntéz literárnych motívov a obrazov antisemitizmu a filosemitizmu si vyžaduje nový prístup, ktorý nemecká literárna historička Nike Thurn nazvala v roku 2015 „výskumom literárneho alosemitizmu“.¹¹ Hoci tento nový pojem ešte nie je všeobecne akceptovaný, v predloženej štúdii sa ním inšpirujem.

Transformácia stereotypu „židovského úžerníka“

Uvedené aspekty literárneho antisemitizmu je možné sledovať na príklade stereotypu „židovského úžerníka“ či „židovského krčmára“, ktorý charakterizoval modernú slovenskú literatúru od 19. storočia až do druhej polovice 20. storočia. Vo svojom výskume vychádzam z prístupov nového historizmu, ktorý „programovo sleduje textová vlákna vedúci do textu a z textu ven“, aby rekonštruoval „text určité kultúry“.¹² Na tomto základe sa sústreďujem na nejednoznačný proces produkcie stereotypu „židovského úžerníka“, na eróziu jeho „konvenčnosti“ vplyvom rasistického diskurzu šíriaceho sa na prelome 19. a 20. storočia, resp. jeho alosemitské „prekódovanie“¹³ bezprostredne po skončení druhej svetovej vojny v diele Františka Švantnera (1912 – 1950).

Korene stereotypu „židovského úžerníka“ siahajú hlboko do európskej literárnej histórie, prinajmenšom k postave Shylocka z drámy *Kupec benátsky* (1605) Williama Shakespeara (1564 – 1616). Postava nemilosrdného kupca Shylocka tvorí jeden z „metanaratívov literárneho antisemitizmu“.¹⁴ Shylock býval znázorňovaný s nožom v ruke, čo odkazovalo na jeho údajné úžernícke praktiky, ktoré napokon strokotajú, pretože nedokáže namiesto úrokov odrezať svojmu dlžníkovi Antoniovovi „funt mäsa“ bez toho, aby preliel kvapku krvi. Shylock tým anticipoval neskoršie antisemitské varianty stereotypu „židovského úžerníka“, najmä stereotypy „židovského parazita“ či „upíra“, alebo dokonca „hniezda židovskej infekcie a bacilov“. V postave Shylocka „sa spája starší strach zo Žida ako vraha Krista, ktorý vraj obrezáva a pácha rituálne vraždy, s novším strachom zo Žida, ktorý vraj preniká do vnútrajška (...) s obavami, že židovský lekár má zvláštny a nebezpečný prístup dovnútra tela“.¹⁵ Pojmy „parazit“ a „cudzopasník“, v ktorých

10 BAUMAN, Zygmunt: Allo-Semitism: Premodern, Modern, Postmodern. In: CHEYETTE, Bryan – MARCUS, Laura (eds.): *Modernity, Culture, and „The Jew“*. Stanford: Stanford University Press, 1998, s. 143.

11 THURN, Nike: „Falsche Juden“. *Performative Identitäten in der deutschsprachigen Literatur von Lessing bis Walsert*. Göttingen: Wallstein, 2015, s. 65.

12 Nekula, c. d., s. 72.

13 Thurn, c. d., s. 61.

14 KÖRTE, Mona: Judaeus ex machina und jüdisches perpetuum mobile. Technik oder Demontage eines Literarischen Antisemitismus? In: Bogdal – Holz – Lorenz, c. d., s. 63.

15 ADELMAN, Janet: *Blood Relations: Christian and Jew in The Merchant of Venice*. Chicago: University of Chicago Press, 2008, s. 122.

Axel Bein už v šesťdesiatych rokoch 20. storočia odhalil centrálné významové prvky nacistického antisemitizmu,¹⁶ sa v európskych jazykoch začali šíriť v 16. storočí, teda v tom istom období, v ktorom žil a tvoril Shakespeare. Počnúc 18. storočím ich začali používať ranní socialisti, predovšetkým francúzski, na označenie „vykorisťovania“ produktívnej práce. V 19. storočí dochádza k ich etnizácii, keď najmä v nemeckej jazykovej oblasti majú vyjadrovať protiklad národnej pospolitosti.¹⁷ V prvej polovici 20. storočia sa oba varianty stereotypu „židovského úžerníka“ ďalej modernizujú do podoby stereotypu „židovského upíra“, spájaného s parazitujúcim hmyzom, ako sú blchy, vši a ploštice, resp. stereotypu „chlipného Žida“ šíriaceho infekcie. Médiom „židovského cudzopasníctva“ bola v oboch prípadoch krv hostiteľov, čo prostredníctvom analógií s finančnými tokmi odkazovalo na pôvodný stereotyp úžerníka.¹⁸

Literárnym manifestom „židovského parazitizmu“ sa stal román nemeckého rasistu Artura Dintera (1876 – 1948) *Die Sünde wider das Blut* (Hriech proti krvi, 1918). Jeho literárny pamflet je výrazom posadnutosti údajnou „rasovou infekciou“ nemeckých žien v dôsledku sexuálnych kontaktov so „smilným Židom“. Tento rasistický stereotyp prekryl starší, pôvodne filosemitský stereotyp „peknej Židovky“, ktorá mala byť akýmsi predvojom svojej pospolitosti na ceste ku konverzii.¹⁹ Opieral sa o teóriu takzvanej rasovej impregnácie, podľa ktorej sa krv nemeckej ženy „infikuje“ už po prvom pohlavnom styku so Židom, takže jej potomstvo zostáva navždy „nakazené“, hoci by otcom jej dieťaťa už nebol Žid, ale jej „rasový súdruh“.²⁰

Posun od stereotypu „peknej Židovky“ k stereotypu „smilného Žida“ nebol výlučne doménou nemeckého literárneho antisemitizmu. V kontexte slovenskej literatúry nachádzame zárodok „prekódovania“ stereotypu „židovského úžerníka“ už v literárnom diele a publicistike Svetozára Hurbana Vajanského, ktorý bol „Židmi“ doslova posadnutý.²¹ Tradičný stereotyp „židovského úžerníka“ modernizoval Vajanský tým, že z neho odvodzoval celosvetové sprisahanie „židovskej rasy“ proti všetkým údajne autentickým národom. Uvedomoval si paradigmatickú funkciu, ktorú Shakespeareov Shylock rozvíjal dlhé storočia v protizidovských predstavách. Vajanského prechodná pozícia medzi tradičným anti-judaizmom a moderným antisemitizmom sa však prejavovala v tom, že údajný židovský parazitizmus redukoval na aspekt vampirizmu. V tomto naratívne cudzopasí medzinárodné či presnejšie protinárodné Židovstvo (či už v podobe úžerníckych

16 BEIN, Axel: The Jewish Parasite: Notes on the Semantics of the Jewish Problem, with Special Reference to Germany. In: *Leo Baeck Institute Yearbook*, roč. 1, 1964, s. 3 – 40.

17 Tamže.

18 SPÖRRI, Myriam: *Reines und gemischtes Blut. Zur Kulturgeschichte der Blutgruppenforschung, 1900 – 1933*. Berlin : transcript, 2013, s. 79.

19 KROBB, Florian: *Die schöne Jüdin. Jüdische Frauengestalten in der deutschsprachigen Erzählliteratur vom 17. Jahrhundert bis zum ersten Weltkrieg*. Berlin : Philo, 1993.

20 Teória „rasovej impregnácie“ má pôvod v USA, odkiaľ ju prevzal Dinterov nepriznaný prameň, viedenský židovský antisemita Otto Weininger. Pozri WEININGER, Otto: *Geschlecht und Charakter. Eine prinzipielle Untersuchung*. Wien : Wilhelm Braumuller, 1908, s. 308, 568 – 569.

21 SZABÓ, Miloslav: Vajanský antisemita. In: TARANENKOVÁ, Ivana (ed.): *Svetozár Hurban Vajanský. Na rozhraní umenia a ideológie*. Bratislava : Veda, 2018, s. 93 – 114.

336 liberálov a kapitalistov, alebo rozkladných socialistov a komunistov) na kresťanských národoch.²² Vzhľadom na túto konšteláciu Vajanský, na rozdiel od svojho niekdajšieho mentora Viliama Paulinyho-Tótha (1826 – 1877), už otvorene odmieta „asimiláciu“ Židov so Slováckmi, čo je znakom jeho príklonu k modernému antisemitizmu. Jeho literárny antisemitizmus však tento posun ešte nereflektuje, keďže napríklad v novele *Letiace tiene* (1882) stelesňuje nemožnosť „asimilácie“ pôvodne filosemitský stereotyp „peknej Židovky“.²³

Radikálna odlišnosť odpudzuje, ale zároveň priťahuje. Ambivalentnosť sa vymyká modernému disciplinovaniu, ktoré malo Židov asimilovať alebo vylúčiť, no súčasne ich opriadalo aureolou jedinečnosti a akéhosi patriarchálno-existenciálneho vzoru ako „prežiť“, zachovať si identitu napriek tlakom modernej homogenizácie.²⁴ Filosemitizmus sprevádzal moderný antisemitizmus od začiatku. Práve preto sa aj v prípade transformácie stereotypu „židovského úžerníka“ ponúka ako analytický nástroj práve pojem alosemitizmu. Jeho vyjadrením je zdanlivý paradox, že „Židia“ v antisemitskom diskurze prevyšujú svoje „obete“ aj vďaka pozitívne konotovaným vlastnostiam ako „rasová“ solidarita, intelekt či „obchodný duch“. Takmer vzorový príklad takto chápaného alosemitizmu v slovenskej literatúre predstavuje román Martina Rázusa *Krčmársky kráľ* (1937). Napriek konšpiračnému sujetu sprisahania „židovských krčmárov“ za účelom úplného ovládnutia štátnych licencií na predaj alkoholu – a jeho prostredníctvom nežidovského sveta vôbec a Slovákov zvlášť – autor stvárňuje i pozitívne židovské postavy, aj tie sú však v tomto naratívne fatálne spriaznené so svojou „rasou“.²⁵

Od vampirizmu k rasovej impregnácii: romány F. Švantnera *Nevesta hôľ* a *Život bez konca*

Transformáciu stereotypu „židovského úžerníka“ na stereotyp „židovského parazita“ sprevádzalo prekryvanie motívu vampirizmu (teda vysávania krvi) fantazmami jej zašpinenia či infekcie. Metafory krvi sa vinú celým Švantnerovým dielom²⁶ a sú prítomné aj v románe *Život bez konca* (1956). Novší výskum zdôrazňuje „metaforický vampirizmus“ najmä v spojitosti s románom *Nevesta hôľ* (1946).²⁷ Tento výklad vampirizmu je však možné doplniť aj o protizidovský rozmer.²⁸ Strach z „erotickeho“ vampirizmu vo vzťahu k „neveste hôľ“ Zune rozprávač Libor na jednom mieste románu pretvára na agresívnu projekciu „židovského parazita“, krčmára Weinholda, ktorý otravuje krv ľudu smradľavou pálenkou a ktorý je v erotickom

22 SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 46 – 47.

23 VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Spisy. Zv. 3*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 171.

24 SLEZKINE, Yuri: *The Jewish Century*. Princeton : Princeton University Press, 2004, s. 4 – 39.

25 Jednostranné zdôrazňovanie Rázusovho filosemitizmu zo strany niektorých literárnych historikov hrubo skresľuje ambivalentnú povahu literárneho antisemitizmu ako takého. Pozri napr. GÁFRIK, Michal: *Martin Rázus II. Osobnosť a dielo (1923 – 1937)*. Bratislava : LIC, 2000, s. 196 – 199.

26 SZABÓ, Miloslav: Tekutý svet Františka Švantnera. Krv a jej symbolizácie. In: SZABÓ, M.: *Boh v ofsajde*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 214 – 228.

27 GOSZCZYŃSKA, Joanna: Metaforický vampirizmus hrdiniek slovenskej medzivojnovnej prózy (Hrušovský, Švantner). In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 101 – 104.

28 TOKARSKA-BAKKIR, Joanna: The Figure of the Bloodsucker in Polish Religious, National and Left-Wing Discourse, 1945 – 1946: A Study in Historical Anthropology. In: *Dapim. Studies on the Holocaust*, roč. 27, 2013, s. 75 – 106.

zmysle tajuplne späťy so Zunou. Znakom Weinholdovej démonickosti je, že prichádza zo skazeného mesta, kam sa zjavne uchýlil pred rasistickým prenasledovaním: „*Jeho otec vyznával Mojžiša a on podľa módy a najnovšieho kurzu Krista, ale nemal čisté svedomie, ako kresťania mávajú, lebo iba nedávno bol ušiel z mesta ukrytý sa sem do zavesetria.*“²⁹ Rozprávač prezentuje krčmárovo židovstvo ako stigmatu (nie nepodobne jednej z postáv z Vajanského *Letiacich tieňov*, ktorý strašil židovského krčmára, otca „peknej Židovky“ Rózy, „*že idú židov tetovať. (...) Každému vypichajú kríž na čelo*“).³⁰ V súlade s dobovým rasistickým diskurzom rozprávač v románe *Nevesta hól* odmieta uznať Weinholda za konvertitu, naopak, stigmatizuje ho pomocou biologických metafor parazitov z ríše hmyzu, ktoré v ňom vyvolávajú agresiu voči stigmatizovanému:

„*Aby som pravdu povedal, bol to veľký šedivý červiak, oslepnutý od tučnosti, pri chvoste trochu ohnutý, s čiernou odchlípnutou papuľkou. Brodil sa poloroztopeným bielym šmalcom v sklenom pohári a mal také tučné vyfutrované záhyby po celej dĺžke svojho nemotorného tela, že som mal chuť pritlačiť ho trochu, iba trochu o stenu, aby som sa presvedčil o farbe jeho črievcov.*“³¹

Potenciálne rasistický stereotyp „židovského parazita“ sa už od raného novoveku nevyčerpával iba vampirizmom, aj u F. Švantnera nachádzame komplementárny variant „židovského ohniska nákazy a infekcie“. V románe *Život bez konca* je ním postava „smilného Žida“ Ervína Tótha, ktorý zväzda a v druhej knihe románu napokon i zvedie hlavnú protagonistku Paulínku. F. Švantner situoval vzťah medzi krčmárskou dcérou Paulínkou a synom židovského obchodníka do obdobia posledných rokov rakúsko-uhorskej monarchie. Podobne ako jeho literárni predchodcovia aj on využil pri znázornení slovenskej dediny prvých desaťročí 20. storočia stereotyp „židovského úžerníka“, no na rozdiel od nich (s výnimkou, ak nie rovno v nadväznosti na Martina Rázusa, ktorého „*krčmársky kráľ*“ tiež nie je Žid, má len „požidovčené“ remeslo) ho „rafinovane“ rozdelil a zároveň umocnil. (Môžeme sa domnievať, že Švantnerov postup vyplynul z vedomia o holokauste, čo sa prejavovalo prepisovaním „židovsky“ znejúcich mien postáv v rozličných fázach vzniku rukopisu.)³²

Paulínka nemôže splynúť s dedinským ani prírodným prostredím, lebo je „skazená“ už svojím pôvodom krčmárskej dcéry. Jej žiľlom je v skutočnosti zmaďarizované a požidovčené mesto, čo sa mimoriadne drasticky prejaví už pri prvom kontakte s ním. Paulínka sa ešte ako dievča dostane na výchovu k tete, ktorá žije v konkubinate s maďarským dôstojníkom. Keď ten odhalí, že ho Paulínkina „*kerestmama*“ podvádzala s kočišom, zastreľí ju aj seba. Paulínka nájde ich mŕtvoľy v kaluži (zmiešanej) krvi. Touto „hriešnou“ krvou sa zašpiní a nevie ju zo seba

29 ŠVANTNER, František: *Nevesta hól a iné prózy*. Výber zostavila, komentár, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísala Jana Kuzmíková. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 143.

30 Vajanský, c. d., s. 171.

31 Švantner, *Nevesta hól a iné prózy*, c. d., s. 145.

32 ZAJAC, Peter: Román tkaniva. František Švantner: *Život bez konca* (1956). In: ZAJAC, Peter (ed.): *Sondy. Interpretácie kľúčových diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 296.

338 zmyť: „Beži mestom vydesená. Ešte stále vidí okolo seba záplavu krvi, chcela by sa jej zbaviť, chcela by z nej vyplávať, ale ako. Bože môj, keď ju oslepuje.“³³

Symbol krvi tu v porovnaní s vampirizmom variuje svoju funkciu: parazit sa krvou obeť neživí priamo, ale infikuje ju prostredníctvom nákazy. Rozprávač v *Živote bez konca* šifruje túto nákazu metaforou špiny, ktorá predstavuje „židovský“ element. Tento moment je badateľný aj pri opise obchodu Ervínovho otca:

„Ervín nebýva v takom pokojnom, od pozemského kalu a pachu očistenom raji. Naopak, ich domácnosť je priam zamorená všelijakou pozemskou nečistotou, bлатom, čmudom a divokými zápachmi. Tam, kde sa premelie toľko ľudí, kde je veľký zhon na jednej strane za živnosťou, na druhej za peniazmi, kde krídle myši nahlodávajú vrecia múky, cukru a krúp, kde sa po dlážke rozkydáva masť, vyčrpkáva ocot, olej, inakšie ani nemôže byť. Potom nečudo, že také miesta hmýria sa malými i veľkými ľudskými hriechmi.“³⁴

Práve médium „hriechu“, nespútaná pudovosť, Ervínovo ničím neobmedzované libido (neobmedzované najmä náboženskou vlačnosťou otca: pri jeho opise rozprávač jediný raz priamo naznačí, že ide o judaizmus) má za úlohu preniesť „nákazu“ do Paulínkinej krvi. Rozprávač pripisuje Ervínovi zväčšené libido už v detstve, zviest Paulínku sa mu však napriek opakovaným pokusom podarí až ako dospelému v čase svetovej vojny. Moment, že Ervín je zdrojom „nákazy“, zdôrazní autor aj exemplárnym spôsobom jeho smrti: Ervín sa po ľúbostnej noci s Paulínkou utopí v hnojnici jej otca. Pri pohľade na utopenca si Paulínka naplno uvedomí, že je „nakazená“ jeho špinavosťou. Metafory krvi tu nevdojak aluzívne odkazujú na nacistický stereotyp „prznenia rasy“ (nem. *Rassenschande*):

„Ale Paulínka to nemôže hneď pochopiť. Má plné oči prizrakov, obludných mátoch, vidí strašnú, zelenkastú, trochu už napuchnutú tvár, rozzevené ústa, veľký, očernutý jazyk, vytreštené lesklé oči, krčovite zadrapanutú, ale meravú a nehybnú ruku. Áno, je to nepochybne on, Ervín. Prišiel za ňou nečujne dvermi. Vari dovoli. Blíži sa a vystiera k nej ruky. Ved' sú dôverne známi, prečo by sa mala okúňať. Sú tu bez svedkov, sami dvaja, ako pod hrnčekom. Berie ju do náručia. Paulínka ho cíti. Chce byť ku nej zase láskavý. Moja drahá, vraví a je stále dotieravejší, odvážnejší. Ach, božemôj, kde pred ním ujsť, ku komu sa utiekať? Je sama, okolo nej sú štyri steny, nie, neunikne mu, lebo on je v nej. Vošiel do jej krvi. Usadil sa tam bezpečne a ona celý život bude s ním bojovať, a predsa sa ho nikdy úplne nezaví. Všadiaľ ju bude stopovať a dožadovať sa svojho práva. Tak veru.“³⁵

Postava „židovského parazita“ nie je v románe *Život bez konca* epizodická. Rozprávač síce nedopraje život ani plodu Ervínovho pohlavného styku s Paulínkou, no „nákaza“ má pre sujet románu zásadný význam. Vyznačuje totiž dno Paulínkinej existencie, keď v nej preváži pudovosť (biológia) nad kultúrnosťou.³⁶

33 ŠVANTNER, František: *Život bez konca*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 116.

34 Tamže, s. 181.

35 Tamže, s. 273.

36 Zajac, c. d., s. 298.

Zvyšok románu *Život bez konca* je v tejto interpretačnej optike už len o transcendovaní tohto „hriechu“. Na rozdiel od rasistických pamfletov ako Dinterov *Hriech proti krvi* „židovská nákaza“ u F. Švantnera neevokuje eliminačné fantázie, ale existenciálnu očistu prostredníctvom práce a kvázi heideggerovskej „starosti“.³⁷

Prekódovanie stereotypu „židovského parazita“: novela *Sedliak*

Vzhľadom na vedomie o holokauste sa F. Švantner pokúsil neutralizovať stereotyp „židovského parazita“. „Smilný Žid“ Ervín Tóth splnil svoju funkciu v kontexte vymaňovania sa z národného útlaku v čase prvej svetovej vojny, no v kontexte nasledujúceho svetového konfliktu a genocídy Židov mohlo takéto stereotypizovanie vyznievať škandalózne. F. Švantner mal navyše osobnú skúsenosť s prenasledovaním Židov počas druhej svetovej vojny, rozhodol sa ju literárne stvárniť, pričom tak robil paralelne s prácou na rukopise románu *Život bez konca*. V knižnom vydaní jeho denníkov³⁸ nájdeme viacero skíc a poznámok o sujete plánovanej novely *Sedliak*. Námet čerpal zo spomienok na „nášho maďarského žida, ktorého sme ukrývali doma v sene na šope – úbohosť človeka trasúceho sa pred smrťou“.³⁹ Novela, ktorá vyšla až v posmrtno vydanéj zbierke *Dáma* (1966), rozpráva príbeh židovského lekára hľadajúceho úkryt pred prenasledovateľmi a sedliaka, ktorý mu zo strachu pred vlastným prenasledovaním odmietne pomôcť.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že Švantnerova novela *Sedliak* sa dá charakterizovať ako posun od literárneho antisemitizmu k filosemitizmu. Pri takomto výklade však treba mať na zreteli definíciu alosemitizmu od Z. Baumana ako jednoty dvoch pólov projektovanej principiálnej odlišnosti, presnejšie cudzosti „židovstva“, antisemitizmu a filosemitizmu, ktorá spochybňuje jednoduché prívlastky negatívny/pozitívny, zlý/dobry atď.

Protagonistom poviedky je sedliak, ktorého dvor leží na hranici dvoch svetov, okupantov v údolí a povstalcov vysoko v horách. Dej je teda situovaný do vojnového kontextu, kde sedliak a jeho usadlosť vyznačujú frontovú líniu. Sedliak vníma oba tábory ako potenciálnu hrozbu. Jeho strach sa vystupňuje po tom, čo okupanti porazia partizánov a ich zvyšky vytlacia vyššie do hôr. No skôr než sa porazení naozaj stiahnu, nechajú u sedliaka zotaviť židovského lekára, ktorého našli spolu s jeho synom na smrť vyčerpaného.

Už opis lekárovho zovňajšku signalizuje prekódovanie stereotypu „židovského parazita“: „*Schúlil sa ani červík*.“⁴⁰ Rovnako zobrazenie jeho syna odkazuje na židovské stereotypy („čierny, kučeravý“), pričom ako odkaz na „židobolševizmus“ sa dá vnímať aj jeho (ruské) meno Igor. Zdravotné problémy židovského lekára, ktorého „*hrýzli vší*“,⁴¹ sa javia zanedbateľné a ostro kontrastujú s jeho celkovou vyčerpanosťou. Rozprávač však veľmi jasne naznačuje, že ich treba chápať symbolicky: usiluje sa vytvoriť súvislosť medzi lekárovou chorobou a jeho identitou práve prekódovaním stereotypu „židovského parazita“.

37 Tamže, s. 301.

38 ŠVANTNER, František: *Integrálny denník*. Edične pripravil Pavol Števec. Pezinok : Formát, 2001.

39 Tamže, s. 148.

40 Švantner, *Nevesta hôl a iné prózy*, c. d., s. 415.

41 Tamže, s. 417.

Postava židovského lekára sprevádzala už od Shakespearových čias protižidovské fantázie o upíroch – rozdiel spočíval len v praktikách: kým upír vysáva krv z tela obete, lekár preniká do jej vnútra. V tejto súvislosti je príznačný kontrast židovského chirurga z novely *Sedliak so „špinavým“* Ervínom Tóthom z románu *Život bez konca*. Lekárske povolanie a nástroje napriek tomu pripomínajú Shylockov nôž:

„Chodil v bielučkom plášti po slnečných izbách s mramorovými stenami, umýval si často ruky, iní mu podávali rozličné ligotavé nástroje: nožnice, klieštičky, dlhé ihlice, bral ich vždy len do dvoch prstov, aby si ostatné nezamazal, lebo bol chirurg, musel často operovať, liečiť rozličné životunebezpečné choroby, mnohé zlé neduhy, ktoré úbohých ľudí trápili.“⁴²

S kontrastovaním špiny a čistoty súvisí ďalšia naratívna stratégia, prevrátenie a zároveň, paradoxne, umocnenie vlastnej príčiny utrpenia: parazitizmu. Vyčerpaný chirurg nie je zdrojom nákazy ako Ervín, no i tak je stigmatizovaný ako cudzopasník, ibaže „prepólovaný“, s opačným hodnotovým znamienkom. Jeho štatút obete sa tým relativizuje – presne v intenciách takzvaného sekundárneho antisemitizmu, ktorého vyznávači chcú vinu na holokauste pripísať Židom samým tým, že ich pasujú do roly páchatel'ov. Prúd spomienok a úvah židovského chirurga plynie presne týmto smerom:

„A teraz, čímže je? Zobrákom, ktorého idú vši zožrať. Hádám týmto spôsobom ani presne nevyslovuje diagnózu svojho beznádejného stavu. Ľudia často povedia, že niekoho žerú vši, a myslia to obrazne. Predstavujú si niekoľko nevinných malých vší, ktoré niekomu vlezli za golier a niekedy mu poštekli trochu krk, krehkými nôžkami a chlpatými bruškami. Ale u neho sa táto ľudská prípovedka ide splniť do všetkých tragických dôsledkov. Naozaj ho žerú vši. Sám nevie, ako sa k nim dostal. Možno ho v jednu noc, keď niekde pod svrčinou spal, náhle prepadli, ako prepadávajú pažravé kobylky obilné polia, možno sa tak neslýchane rozmnožili z páru nevinných všičiek, ktoré nosil za golierom a na ktoré nedbal. To je vedľajšie. Hlavná vec je to, že ich teraz má na svojom tele milióny, nie, miliardy, a že nemá sil, aby proti nim niečo podnikol. Lozia mu všade: po nohách, rukách, po páse, bruchu, prsiach, po hrdle a po tvári, hmýria sa mu vo vlasoch, v ušiach, nemôže pre ne rozprávať, lebo sa mu pchajú do úst, och, to je odporné, hnusné, veľmi hnusné, ale zároveň aj hrozné a neznesiteľné, keď človek pozoruje, ako sa mu celá kožka hýbe, vlní, ako ho pritom ubúda, už má z toho horúčku ako suchotínar. Ak mu rýchle dobrí ľudia nepomôžu, vypijú mu všetku krv a zožerú, áno, zožerú ho v pravom slova zmysle až na kosť.“⁴³

Prekódovanie stereotypu „židovského parazita“ sa nemôže oprieť o presvedčivú kauzalitu príčiny a následku, a preto siaha po alternatívnych trópoch ako hypertrofia (chirurg má „na svojom tele milión, nie miliardy“ vší) a bagatelizovanie cudzopasníctva („niekoľko nevinných malých vší“). Skutočnosť, že nejde o nevinné

42 Tamže, s. 419.

43 Tamže, s. 419 – 420.

metafory, potvrdzujú „*tragické dôsledky*“ parazitovania: strata životnej sily v dôsledku odčerpávania krvi („*vypijú mu všetku krv*“) a fyzická likvidácia („*zožerú, áno, zožerú ho v pravom slova zmysle až na kosť*“). I keď „*sám nevie, ako sa k nim dostal*“, je kompetentný sám si stanoviť diagnózu (o čosi ďalej totiž povie: „*Ja som doktor, viem, čo mi je.*“)⁴⁴ On sám je totiž paradigmou cudzopasníctva, jeho identita – slovo „*rasa*“ nepadne, hoci visí vo vzduchu – spočíva v parazitovaní na životnej sile a práci svojich „*hostiteľov*“.

Prepólovanie „*židovského cudzopasníctva*“ prevracia pôvodný stereotyp, no Švantnerov literárny filosemitizmus má vratké základy: židovský chirurg je obeťou parazitovania, ktoré je esenciou jeho identity. Sedliak neváha s pomocou len zo strachu; neirituje ho iba chirurga úbohosť, ale materializmus a smäd po bohatstve. Vyčerpaný človek odhalí sedliakovi svoju identitu („*Ja som žid*“)⁴⁵ a vzápätí si chce kúpiť jeho milosrdenstvo. Už partizánsky veliteľ chcel sedliakovi darovať vzácny prsteň a chirurg mu odhaľuje vidinu ďalších pokladov: „*Za ten prsteň, čo je na stole, dostanete prinajmenej tridsaťtisíc, ale ak nepristanete, ak sa vám to vidí málo, ja som ochotný vám ešte pridať, mám zakopané zlato (...)*“⁴⁶ Sedliak veľmi rýchlo rozpozná logiku parazitovania, voči ktorej postaví jednoduchú morálku: „*Ten človek ho chce zničiť. Chce si svoj život vykúpiť jeho životom a ponúka mu za to kopu zlata, ach, aká opovážlivosť, či sa dá život vyvážiť zlatom?*“⁴⁷

Sedliak sa lekára chce zbaviť, preto ho napriek snehovej víchrici odvezie do mesta do nemocnice, aby ho tak nechal napospas jeho vlastnému parazitickému živlu. Strohé odmietnutie na vrátnici nemocnice treba chápať ako negáciu negácie: „*Sprosták jeden, čo si vy myslíte, že naša nemocnica je všiváreň?*“⁴⁸ Sedliak je nútený vydať sa v nečase spolu s lekárom na spiatočnú cestu. Chlad a vlhkosť signalizujú blížiacu sa smrť, sú, podobne ako v iných Švantnerových prózach, protipólom horúcej krvi so všetkými jej symbolmi. Zatiaľ čo v sedliakovi krv vzkypí a vrie, lekár ležiaci na rebrináku je vystavený mrazu a snehovej víchrici. V sedliakovi dozrieva brutálne rozhodnutie pomôcť prírodným živlom v ich smrťoucom diele: strhne z chirurga zvyšky odevu. Nevykoľajú ho ani pohľad na krucifix a keď nehybné telo opäť zakryje, nepochybuje o chirurgovej smrti. Po príchode domov chce spolu so ženou mŕtvolu cudzopasníka („*bol drobný ako červík*“) zakopať v šope. Lekár sa však nečakane preberie a ďakuje sedliakovi za záchranu, opäť príznačne s odkazom na symbol parazita: „*Ďakujem vám, pomohlo mi to, zdá sa, že som potratil všetky vši.*“⁴⁹ Sedliak však už nemieni meniť „*osud*“, ktorého vykonávateľom sa stal. Židovského chirurga zabije a zakope. Parazitická identita obeť, ktorá sa vďaka neustálemu stereotypizovaniu javí sedliakovi paradoxne ako páchatel', mu iné riešenie ani nedovoľuje. Neutrpiť dokonca ani jeho osobná integrita, preto ho netrápia výčitky svedomia. Rozprávač na záver lapidárne konštatuje: „*Tú noc sedliak spokojne spal.*“⁵⁰

44 Tamže, s. 420.

45 Tamže.

46 Tamže, s. 421.

47 Tamže.

48 Tamže, s. 425.

49 Tamže, s. 432.

50 Tamže, s. 433.

Analýza diela Františka Švantnera v kontexte výskumu literárneho antisemitizmu a alosemitizmu v slovenskej literatúre ukazuje, že F. Švantner modernizoval tradičný stereotyp „židovského úžerníka“ v priebehu doslova niekoľkých rokov. Epizódna postava krčmára Weinholda z románu *Nevesta hôl* predstavuje ozvenu rasistického stereotypu „židovského parazita“ v zmysle vampirizmu, pričom jeho naturalistický opis evokuje karikatúry dobovej antisemitskej propagandy. Rasistickému diskurzu konca 19. a prvej polovice 20. storočia zostáva poplatná aj postava Ervína Tótha z románu *Život bez konca*. V tomto prípade ide o ďalší variant stereotypu „židovského parazita“, známy z dobovej rasistickej literatúry, predovšetkým zo spomínaného nemeckého románu A. Dintera *Hriech proti krvi*. Podobne ako hrdina tohto rasistického bestselleru, ani Žid v *Živote bez konca* nie je stereotypizovaný ako upír či niektorý z parazitov živiacich sa krvou ako blychy a vši, ale ako bacil infikujúci krv obeť svojím libidom. Postava Ervína Tótha navyše nie je epizodická, pretože naštartuje životnú krízu hlavnej protagonistky Paulínky, ktorá svoju zmyselnosť sublimuje do konca života (a vzhľadom na názov románu tento proces nekončí nikdy).⁵¹ Druhá kniha románu, v ktorej Ervín zväzda Paulínku, je situovaná do krízového obdobia prvej svetovej vojny – stereotyp „židovského úžerníka“ má v nej v súlade s tradíciou slovenského literárneho antisemitizmu predstavovať symptóm maďarizačného útlaku. Už táto kontextualizácia signalizuje prevracanie úloh obeť a páchatela, príznačné pre sekundárny antisemitizmus po roku 1945.

F. Švantner sa popri práci na románe *Život bez konca* rozhodol spracovať rovnaký motív v novele *Sedliak*, kde mu bola inšpiráciou osobná skúsenosť s prenasledovaním Židov počas druhej svetovej vojny. Problematiku však posúva, a to v tom zmysle, že stereotyp „židovského parazita“ sa usiluje prekódovať na filosemitizmus. Literárny stereotyp cudzopasníka sa ale nedá úplne prepólovať: židovský chirurg je gniavený morom parazitov, no ich prototypom či paradigmou je on sám. Rozprávač sa snaží neutralizovať jednotlivé aspekty stereotypu, no iné, naopak, vyhocuje. Výsledok preto potvrdzuje tézu, podľa ktorej namiesto o literárnom antisemitizme treba aj pri analýze diela Františka Švantnera hovoriť o alosemitizme, ktorý zahŕňa popri jednoznačne negatívnych stereotypoch aj ambivalentný filosemitizmus. Je príkladom, že tendencia prevracáť roly obeť a páchatelov nebola typická len pre povojnovú nemeckú literatúru a že tento postup sa netýkal iba autorov ideologických pamfletov.

51 Kategóriou času vo Švantnerovom románe *Život bez konca* sa zaoberali napr. O. Čepan, A. Bagin, J. Števček, S. Rakús.

Pramene

- ŠVANTNER, František: *Integrálny denník*. Edične pripravil Pavol Števec. Pezínok : Formát, 2001.
- ŠVANTNER, František: *Nevesta hól a iné prózy*. Výber zostavila, komentár, vysvetlivky, kalendárium života a diela a doslov napísala Jana Kuzmíková. Bratislava : Kalligram - Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007.
- ŠVANTNER, František: *Život bez konca*. Doslov Milan Šútovec. Bratislava : Tatran, 1986.
- VAJANSKÝ, Svetozár Hurban: *Spisy*. Zv. 3. Bratislava : Tatran, 1986.

Literatúra

- ADELMAN, Janet: *Blood Relations: Christian and Jew in The Merchant of Venice*. Chicago : University of Chicago Press, 2008.
- BAGIN, Albín: Kategória času vo Švantnerovom románe *Život bez konca*. In: *Literatúra v premenách času*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1978, s. 155 – 171.
- BAUMAN, Zygmunt: *Allosemitism: Premodern, Modern, Postmodern*. In: CHEYETTE, Bryan – MARCUS, Laura (eds.): *Modernity, Culture, and „The Jew“*. Stanford : Stanford University Press, 1998, s. 143 – 156.
- BEIN, Axel: *The Jewish Parasite: Notes on the Semantics of the Jewish Problem, with Special Reference to Germany*. In: *Leo Baeck Institute Yearbook*, roč. 1, 1964, s. 3 – 40.
- BOGDAL, Klaus-Michael: *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz. Perspektiven der Forschung*. In: BOGDAL, K.-M. – HOLZ, Klaus – LORENZ, Matthias N. (eds.): *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz*. Stuttgart : J. B. Metzler, 2007, s. 1 – 12.
- BOROVÍČKA, Lukáš – STROBACH, Vít: *Jak na (literární) antisemitismus? Modelová studie: antisemitské reprezentace u Františka Sokola-Tůmy*. In: *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 12, 2017, č. 1, s. 43 – 77.
- ČEPAN, Oskár: *Epický obraz minulosti*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 22, 1975, č. 4, s. 305 – 326.
- FRANKL, Michal – TOMAN, Jindřich (eds.): *Jan Neruda a Židé. Texty a kontexty*. Praha : Akropolis, 2012.
- GÁFRIK, Michal: *Martin Rázus II. Osobnosť a dielo (1923 – 1937)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000.
- GOSZCZYŃSKA, Joanna: *Metaforický vampirizmus hrdiniek slovenskej medzivojnovnej prózy (Hrušovský, Švantner)*. In: *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 2, s. 93 – 104.
- GUBSER, Martin: *Literarischer Antisemitismus. Untersuchungen zu Gustav Freytag und anderen bürgerlichen Schriftstellern des 19. Jahrhunderts*. Göttingen : Wallstein, 1998.
- HAMAN, Aleš: *Tři stálice moderní české prózy: Neruda, Čapek, Kundera*. Praha : Karolinum, 2014.
- JAKUBÍK, Henrich: *My & Oni. Fenomén židovstva v slovenskej literatúre 19. a začiatku 20. storočia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2012.
- KÖRTE, Mona: *Judaeus ex machina und „jüdisches perpetuum mobile“*. Technik oder Demontage eines Literarischen Antisemitismus? In: BOGDAL, Klaus-Michael – HOLZ, Klaus – LORENZ, Matthias N. (eds.): *Literarischer Antisemitismus nach Auschwitz*. Stuttgart : J. B. Metzler, 2007, s. 59 – 76.
- KROBB, Florian: *Die schöne Jüdin. Jüdische Frauengestalten in der deutschsprachigen Erzählliteratur vom 17. Jahrhundert bis zum ersten Weltkrieg*. Berlin : Philo, 1993.
- KUZMÍKOVÁ, Jana (ed.): *František Švantner. Život a dielo. Zborník k 100. výročiu narodenia*. Bratislava : Ústav slovenskej literatúry SAV, 2012.

- 344 MAREŠ, Jan – RANDÁK, Jan: Nenávist není řešení – Jan Neruda, antisemitismus a Židé. In: *Česká literatura*, roč. 51, 2013, č. 5, s. 769 – 782.
- NEKULA, Marek: Obraz Židů v Nerudových Povídkách malostranských a protižidovský diskurz. In: FRANKL, Michal – TOMAN, Jindřich (eds.): *Neruda a Židé. Texty a kontexty*. Praha : Akropolis, 2012, s. 57 – 84.
- RAKÚS, Stanislav: K poetike prózy Františka Švantnera. In: *Slovenská literatúra*, roč. 33, 1986, č. 3, s. 219 – 222.
- SLEZKINE, Yuri: *The Jewish Century*. Princeton : Princeton University Press, 2004.
- SPÖRRI, Myriam: *Reines und gemischtes Blut. Zur Kulturgeschichte der Blutgruppenforschung, 1900 – 1933*. Berlin : transcript, 2013.
- ŠÚTOVEC, Milan: *Mýtus a dejiny v próze naturizmu*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2005.
- ŠÚTOVEC, Milan: *Romány a mýty*. Bratislava : Tatran, 1982.
- ŠTEVČEK, Ján: *Dejiny slovenského románu*. Bratislava : Tatran, 1989.
- SZABÓ, Miloslav: *Od slov k činom. Slovenské národné hnutie a antisemitizmus (1875 – 1922)*. Bratislava : Kalligram, 2014.
- SZABÓ, Miloslav: Tekutý svet Františka Švantnera. Krv a jej symbolizácie. In: SZABÓ, M.: *Boh v ofsajde*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 214 – 228.
- SZABÓ, Miloslav: Vajanský antisemita. In: TARANENKOVÁ, Ivana (ed.): *Svetozár Hurban Vajanský. Na rozhraní umenia a ideológie*. Bratislava : Veda, 2018, s. 93 – 114.
- THURN, Nike: „Falsche Juden“. *Performative Identitäten in der deutschsprachigen Literatur von Lessing bis Walser*. Göttingen : Wallstein, 2015.
- TOKARSKA-BAKKIR, Joanna: The Figure of the Bloodsucker in Polish Religious, National and Left-Wing Discourse, 1945 – 1946: A Study in Historical Anthropology. In: *Dapim. Studies on the Holocaust*, roč. 27, 2013, s. 75 – 106.
- WEININGER, Otto: *Geschlecht und Charakter. Eine prinzipielle Untersuchung*. Wien : Wilhelm Braumuller, 1908.
- ZAJAC, Peter: Román tkaniva. František Švantner: Život bez konca (1956). In: ZAJAC, P. (ed.): *Sondy. Interpretácie kľúčových diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Bratislava : Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 2014, s. 286 – 312.

Mgr. Miloslav Szabó, PhD.
Katedra germanistiky, nederlandistiky
a škandinavistiky
Filozofická fakulta Univerzity
Komenského
Gondova 2
811 09 Bratislava
Slovenská republika
E-mail: miloslav.szabo@uniba.sk